

HASAN EL-BENNA VE SEYYİD KUTUP'TA SİYASİ İSLAM DÜŞÜNÇESİ

Geliş Tarihi/Received: 25.05.2018 - Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2018

Zehra B. Güney

Phd, Lecturer, Sakarya University Divinity School

ORCID: 0000-0002-9203-8406

zbguney@sakarya.edu.tr

ÖZ

İslam düşüncesinde yeni yorum ve kavramların ortaya çıkmasında öncü olan Hasan el-Benna ve Seyyid Kutup'un siyasi düşüncelerinin mukayesesi ülkemizde henüz ele alınmamış bir husustur. Her ikisinin siyasal İslam yorumu bir değerine taban tabana zıt olmasına rağmen ölümlerinin ardından her ikisini aynı çizgide gösterme çabasına gidilerek İslam âlemini son yıllarda etkisi altına alan büyük ayrışma ve doktriner krizler de görmezden gelinmektedir. Bu çalışmamız Benna ve Kutup'un siyasi İslam yorumlarının birbirinden ayrıştırılmasında ve günümüzdeki tekfirci gurupların ortaya çıkmasına neden olan saikleri anlamak açısından yardımcı olacağı gibi, siyasi İslam'ın ılımlı İslam ile farklılığının da ortaya koyulmasında yol gösterici olmasını umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Kardeşler, Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, İlimli İslam, Siyasi İslam, Doktriner Kriz, Tekfircilik

HASAN AL-BANNA AND SAYYID QUTB ON POLITICAL ISLAM

ABSTRACT

This article is trying to reach to the differences between the political thought of Hasan al-Banna and Sayyid Qutb which caused to the raisement of the political Islam and the moderate Islam in Muslim world on that time. Their political disintegration can be called as well the historical background of doctrinaire crisis that threatining recently the Muslim world. In this article we are going to compare Hasan al-Banna's political views with Sayyid Qutb's while questioning the effect of their political stands on those doctrinaire crisis happened at that time into the community and caused for the emergence of Takfiri Groups within the last few years which became today the most important phenomena of Islamic world.

Keywords: Muslim Brotherhood, Hasan al-Banna, Sayyid Qutb, Political Islam, Moderate Islam, Doctrinaire Crisis.

GİRİŞ

Müslüman Kardeşler Cemaati'nin kurucusu olan Hasan el-Benna ve cihatçı gurupların fikir babası olan Seyyid Kutup'un siyasi düşüncelerinin mukayesesi Türkiye'de henüz ele alınmayan hususlardan biridir. Her ikisi de Ekim 1906 doğumlu olan¹ ve eğitimci olarak yaşayıp ölmelerine rağmen, birbirlerinden keskin çizgilerle ayrıışmışlardır. Bu ayrışma Benna'nın cemaatinin içinde başlayan ihtilaflar zinciridir. Cemaatin içinde vuku bulan bu ihtilaflar fıkhi ihtilaflar olup Seyyid Kutup'la birlikte modern dönemde ılımlı İslam'ın siyasi İslam'dan fıkhi ve siyasi açıdan ayrışmasını ortaya koymuştur (Lia, 2012:117-118)². Bu ayrışma, günümüzdeki Sünni buhranını da tetikleyen ve tekfirci gurupların da beslendiği doktriner krizlerin çıkış noktasını teşkil etmektedir.

Bu hususlardaki ayrışmalara geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, Benna'nın Müslüman Kardeşleri kurduğu 1928 yılından 1948 yılında ölümüne kadar olan süreçte Seyyid Kutup'un cemaatle irtibat kurmaması ya da Benna ile görüşmemesi dikkat çekicidir. Her ne kadar Kutup 1933-1940 yılları arasında sadece edebiyatla uğraşıp bütün enerjisini bu yöne sevketsede, Benna'nın cemaati bu dönemlerde Mısır'daki en önemli ve ileri gelen İslami cemaatlere dendir. Özel dini eğitim verdiği ve sokaklarda yürüyüşler yaptırdığı İzcî Gurupları o dönemde Mısır'da en çok dikkat çeken İslami hareketlerdir ki, Kutup'un bununla ilgilenmemiş olması ve Benna ile tanışmamış olması dikkat çekicidir.

Diğer yandan, Kutup'un önce akademisyenlik daha sonra da Milli Eğitim Bakanlığı'nda müfettiş olarak çalıştığı 1940-1948 yılları Benna'nın siyasete girmek istediği ve radikal üyeleri tarafından hükümet ve İngilizler tarafından dikkatlerin kendisine tamamiyle çevrildiği bir başka önemli yıllardır. Kutup'un da bu yılları hükümete şiddetli eleştiriler yönelttiği yıllardır ki, uzun süre edebiyatla uğraştıktan sonra siyasi fikirlerinin olgunluk kazandığı döneme doğru tırmanışa geçtiği süreçtir. O dönemde Mısır, Benna'nın siyasete girmesini konuşurken ve hükümet İngilizlerin baskısıyla buna şiddetle karşı çıkarken Kutup'un Benna'yı takip etmemesi ya da siyasete girmek için uğraşlarını görmemesi mümkün değildir. Özellikle 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın cemaatin okullarına kitap ve okul malzemeleri

¹ Kutup 04 Ekim, Benna 14 Ekim doğumludur.

² Ali Aşmavi, Seyyid Kutup'un *Yoldaki İşaretler* adlı kitabının ortaya çıkmasıyla birlikte Müslüman Kardeşler Cemaati dahil bütün İslami cemaatlerin ilk defa Müslüman olarak bilinen bir toplumun ve sistemin kafir olma gerçeğiyle yüzleştiğini ve bu düşüncenin İslami cemaatlerde şok etkisi yarattığını ifade etmiştir. Ona göre ilk defa siyasi İslam ve ılımlı İslam bu kitapla birlikte keskin çizgilerle ayrıışmıştır. Bu kitapla birlikte İslami cemaatler ilk defa hükümeti ve sistemi "Allah'ın hükmüyle hükmetmediği" için topyekun reddetme eğilimine gitmiştir. Seyyid Kutupla birlikte Batı'nın İslam ülkelerindeki yerli müttefikleri iç düşmanlar olarak görülerek ilk defa bu düşmanlar dış düşmanlardan daha tehlikeli görülmüştür. Çünkü bu iç düşmanlar dış düşmanları İslam topraklarında ayakta tutan canlı hücre görevini üstlenmişlerdir. Detaylı bilgi için lütfen bkz. Zehra Betül Güney, *Hasan el-Benna'yı Yeniden Okumak*, Açılım Kitap, İstanbul 2017, s. 45-47.

sağlamasının yanı sıra ciddi maddi destekte bulunmasına rağmen (Rifat Sa'îd, 1977:111-112; Güney, 2017:88). Kutup'un aynı bakanlıkta müfettiş olarak çalışmasına rağmen bu okulların sahibi ve kurucusu ile tanışmamış olması dikkat çeken bir husustur.

Her ikisinin de Mısır çapında İslami kimlikleriyle tanınan simalar olmalarına rağmen, bu yıllarda da yollarının kesişmemesi, ya da ikisinden birisinin bir diğeriyle tanışmak gibi bir eğiliminin olmaması da oldukça tuhaftır. Bu durum, her ikisinin kendi fikri yapılarına bir diğeri paralellik arzeden bir yapı da görmediğine işaret etmesinin yanı sıra, aralarındaki ciddi ideolojik ve fikri ayrışmanın olduğunu göstermekten başka yorumlanamamaktadır. Kutup'un Benna hayattayken değil de onun ölümünden sonra cemaate girmesi hatta cemaatin *İrşad* ofisinin başkanı olması (Salâh, 2016:173) aynı ideolojik yapıya sahip olmaktan ziyade, Benna'nın cemaatinin Mısır'da en popüler ve güçlü bir cemaat olmasını Kutup'un kendi düşüncelerini yaymak için bir araç olarak kullanmak istemesinden kaynaklandığı düşüncesindeyiz.

Bu makale, Hasan el-Benna'nın ve Kutup'un dini nazariyesi ve siyasi manevraları üzerinde durarak, her ikisinin siyasi İslam'a olan mesafesini ve birbirlerinden ayrıştıkları noktaları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu ayrıştırma aynı zamanda günümüzde de doktriner krizlerin de ortaya çıkmasına neden olan yöneticinin (Ulu'l-emr) özellikleri, demokrasi ve İslam hukuk sistemi (el-Hukmu Lillah) arasında nasıl bir denge sağlanacağı ve cihad hususudur.

YÖNETİCİNİN ÖZELLİKLERİ

Yöneticinin özellikleri ve hangi kriterlere göre seçileceği hususu üzerindeki ihtilaf Peygamberin vefatından hemen sonra ortaya çıkan bir husus olup İslam dünyasını o tarihten itibaren ikiye bölmüş bir meseledir. Her gurup kendi belirlediği şekillere ve niteliklere göre liderlik kavramını geliştirmiştir (Dökmeciyan, 2003:66; Hathût, s. 5). Kimi âlimlerin görüşüne göre Peygamber kendisinden sonra kimin bu makama geçmesi gerektiğini belirlemesine rağmen (Ahmet bin Hanbel, 1995:442-443, 460; İbnu'l-esîr, 1987:586) kimi âlimlere göre Peygamber bunu belirlememiş ve insanların seçimine bırakmıştır. Dolayısıyla, kendisinden sonra ne ilk halifenin seçimi ikinci, üçüncü ve dördüncü halifenin seçimine benzemiş ne de kimin hangi özelliklere göre halife ya da yönetici olacağı hususu hakkında Müslümanlar arasında tam bir ittifak sağlanabilmiştir (el-Mevdûdî, 1990:292,295,297; Han, 1990:353). Dolayısıyla yöneticinin özellikleri hususu İslam dünyasında sürekli tartışma konusu olmuştur.

Hasan el-Benna'nın bu husustaki siyasi duruşu incelendiğinde ise kendisinin ve cemaatinin Mısır krallarına biat ettikleri ortaya çıkmaktadır (Beyyûmî, 1979:209). Benna bu hususu kendi hatıratında da defalarca ele almış, kralın İslam'ın koruyucusu olduğunu dile getirmiştir (Bennâ, 2001:79,137; Seyyid Yusuf, c.II, 1994:35). Ona göre kralı işgalci güçlere karşı desteklemek şart olduğu gibi, Benna kralı yüceltmekten gurur duyduğunu hatıratında ve

cemaatin gazetesindeki makalelerinde defalarca zikretmiştir (el-Bennâ, 2001:79, 137; Muhsin, 1987:35). Elbetteki ara ara söylemleriyle kralın gayri İslami hayatını eleştirse de (Beyyûmî, 2012:210), bu husus onun ve cemaatinin krala biatlı olmasını engelleyecek bir husus olmamıştır.

Diğer yandan, Mısır krallarının Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oldukları cemaatin resmi kitaplarında, cemaatin gazete arşivlerinde ve resmi internet sitesinde de dile getirilmiş bir husustur. Bu yazılarda, kral Fuad ve onun ardından gelen kral Faruk İslamiyet'in yücelmesi için çaba gösteren, Kuran'ın koruyucusu ve ona biat edilmesi gereken hükümdar olarak adlandırılmıştır (Cum'a, 2005:256; Muhsin, 1987:20). Seyyid Kutup ise Amerika dönüşü krala yandaşlık yapan bütün gazete ve dergileri sert bir dilde eleştirmiş, Mısır basınının düzenin kuklası olduğunu vurgulamıştır. Ona göre basın başa geçen her hükümete yaranmaya çalışarak sadece gününü kurtarıp cebine doldurmaya çalışmaktadır (Salâh, 2016:293).

İşgalci İngilizlerin döneme dair hatıratlarında bir kukla ve hizmetli olarak addedilen Mısır kralına (Lampson, c.II, 1995:53) Benna ve cemaat içindeki taraftarları tarafından verilen bu destek, cemaatin ilk resmi tarihçisi Mahmud Abdulhalim ve cemaat hakkında Batı'da ilk akademik çalışma ortaya koyan Richard Michell ve Brynjar Lia'ya göre Benna cemaatini korumak için kralı bir kalkan olarak kullanmasından ötürü takiyye ve siyasi manevra yapmıştır. Kral da bunu karşılıksız bırakmamış ve cemaati destekleyerek dindar halkın gözünde meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır (Lia, 2012:97).

Ancak Mısır'ın siyasi tarihi incelendiğinde Vefd partisinin krala olan açık ve net düşmanlığına rağmen hiçbir zaman kapatılmamasının ve halkın indinde de siyasi partilerin içinde en popüler ve ileri gelen bir parti olmasının Mısır'da bir parti ya da cemaatin bekası için takiyyenin hayati bir husus olmadığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan takiyye hususu Peygamber döneminde hiçbir zaman düşmanı tazim etmekle tevîl edilmemiş, mustazaf olan Müslüman sahabeler bazen İslamiyetlerini gizleseler de en vahşice işkencelere rağmen hiçbir surette o dönemin siyasi hükümlerini tazime gitmemişlerdir. Bu direniş geleneği Ahmed bin Hanbel ve Ebu Hanife gibi mezhep liderleri tarafından da tatbik edilmiş, Emevi ve Abbasi halifelerine karşı takiyye yapmadıkları için bunun bedelini hayatlarıyla ödemişlerdir (Ahmet bin Hanbel, c. I, 1995:110; Kandemir, 1989:76; Uzunpostalıcı, 2009:132-134).

Kutup'un Benna'nın cemaatinin en büyük düşmanlarından olan Vefd partisine üye olması o yıllarda iki kez siyasete girmek için çaba gösteren Benna'nın cemaatinin onun görüş ve beklentilerini karşılamadığını ortaya koymaktadır. Ancak onun milliyetçi ve muhafazakar bir siyasetçi olan Mustafa Kamil'e "Neredesin Mustafa Kamil? Mısır'ın sana ihtiyacı var!" sözleri Kutup'un neden bu tarihten sonra hiçbir parti ya da cemaate yaklaşmadığını da bize açıklamaktadır. İşgale ve onun kukla hükümetine karşı sabit ve sert duruş Kutup'un olmazsa olmazıdır. Mustafa Kamil hiçbir

zaman bağımsızlığı Osmanlı hilafetinin dışında kalarak hayal etmemiştir. İngilizlere karşı ciddi propaganda yaparak II. Abdulhamit'in yanında İslam Birliği'nin şiddetli savunucusu olan ve Mısır'da bu düşüncenin yayılması için ciddi uğraşlar veren Mustafa Kamil, Abdulhamit tarafından defalarca İslam Birliği'ne yaptığı katkıları ve çabası yüzünden övülmüştür (Güney, 2017:69). Benna ise Mustafa Kamil gibi diğer devrimci ruha sahip kişilerin çok aceleci davranarak yanlış yaptıklarını savunmuş, kendi cemaatinin bu yanlışa asla düşmeyeceğini daha temkinli ve dikkatli adımlarla ilerleyeceğini ifade etmiştir (Bennâ,2001:124).

Bütün cemaatlere ve partilere karşı 1945 yılından itibaren hayal kırıklığı yaşayan Kutup, bu tarihten itibaren hükümete ve saraya karşı daha da sertleşmiş hükümet tarafından durulması için gönderildiği Amerika'dan kendisini idama götürecek olan tavizsiz bir Kutup'a dönüşmüştür. Bu tarihten sonra artık Kutup, sisteme dahil olan bütün partileri ve siyasilere reddeden direniş hareketini başlatmıştır. Hükümetlere ve saraya boyun eğenleri ve onlara adeta itaatkâr bir kul olanları yerden yere vuran makaleleri adeta Benna'nın izlemiş olduğu metodun tam tersine işaret etmektedir.

"Onlar sultana ya da gücü olan hâkime boyun eğdiklerinde saygınlık kazandıklarını sanırlar, hâlbuki bu onların zillete düşmelerinin peşinen ödenmiş vergisidir. Karşılığında daha daha ucuz bir hayat ve basit bir son onları beklemektedir. O ayaklarına kapandığı zalim sultan bile onun bu durumuna acıyarak ve tiksinierek bakmıştır. Hâlbuki özgürlüğe ödeyeceği bedel basit bir hayat bedelidir ki ona öteki dünyada bu fazlasıyla geri verilecektir"(Kutup, 2006:123-125).

Cemaatin bir diğer resmi tarih kitabında ise Benna'nın kralı şu hususlarından ötürü bilinçli bir şekilde ve isteyerek desteklediği izah edilmiştir: Camide namaz kılması, din dersleri alması, fakirlere sadakalar vermesi, Kuran'ı cebinde taşıması (Cum'a, 2003:48-50). Doğrusu Benna'yı bu tutumundan ötürü suçlamak bize göre klasik fıkhi da suçlamak olacaktır. Zira bu fıkhi savunucularına göre yöneticinin (ulu'l-emr) özellikleri ne olursa olsun, zalim ya da günahkâr bile olsa ona itaat farzdır ve yöneticinin kutsal ve dini bir yeri vardır. Gazali'ye, Hasan Basri'ye, İbni Teymiyye'ye ve Bedreddin ibn Cem'a'ya göre bir hükümdarın nasıl seçildiği ve kim olduğu mantıksal olarak ikinci dereceden önemlidir ve zorla ve kuvvet yoluyla hükümlanlığını kabul ettirirse insanlar ona itaat etmekle mükelleftir. Zira zalim bir hükümdar hiçbir yöneticinin olmamasından daha iyidir (Ali Abdurrâzık, 1998:113-136; Hourani, 2000:22, 29, 30, 34; İbni Teymiyye, 1321:17-21; Câmîî, 2012: 21, 164-166, 169). Dolayısıyla Benna'da yöneticinin özellikleri hususunda sahabeler dâhil, tabiin ve tebatibin tarafından yapılan şahsa münhasır içtihatların benzerini savunan ve ulu'l-emr kaosunu yaşayan kişilerin ne ilkidir ne de sonuncusu olacaktır.

Cemaatin daha muhafazakar olan tabakası Benna'nın bu duruşuna karşı çıkararak, içki ve kadın düşkünü olarak bilinen krala (Aşmâvî, 2006:78; Ahmed 'Âdil, 1989:152-161,309-310; Mahmûd 'Abdulhalîm, c.I, 1985:279) cemaatin biat etmesini protesto etmiş ve 1938 yılından itibaren Benna'nın öldürülmesine kadar olan süreçte cemaatin ileri gelenlerinden büyük ve sancılı kopuşlar olmuş, cemaat içi derin doktriner krizler ve karşılıklı atışmalar ve cemaatten ihraçlar yaşanmıştır (Bennâ, 2001:126; Lia, 2012:29). Bütün bu kopuşların ortak noktası Benna'nın laik düzenin temsilcisi olmasına rağmen kralı takva ehli ve dindar olarak görerek ona biat etmesi olmuştur. Brynjar Lia'ya ve Enver Abdulhadi'ye göre 1938 yılında ilk defa cemaat içi yaşanan fıkhi ayrılıklar ılımlı ve uzlaşmacı İslamcılarla siyasi İslamcılar arasındaki ayrılmanın da tarihi öncülü olmuştur (Seyyid Yusuf, 1994:162).

Benna'nın kralın rejimini desteklemesi kimilerine göre kerhen kimilerine göre ise gönüllü olarak tevîl edilse de Benna bu tutumuyla sistemin içine dâhil olarak onun bir aktörü ve yaşayan bir hücresi haline dönüşmüştür (Hişâm, 1995:86). Şüphesiz bu cümleleri Seyyid Kutup direk Benna için söylediğini açıkça ifade etmese de, onun siyasi düşüncesi incelendiğinde ve cemaatin dönem lideri Hudeybi'nin onun bu görüşüne reddiye yazmasından da anlaşıldığı üzere Kutup Benna'nın aksine sistemi külliyyen reddetmiştir (Kepel, 1991: 75-83; Raslân, s. 10-11).

Kutup, her ne kadar kralla ilgili direk söylemlerde bulunmamasına ve kralın şahsına yönelik yazılar yazmamasına rağmen, sisteme ve hükümete olan eleştirisini öğretmenken ve bakanlıkta çalışırken her fırsatta dile getirmiştir. Bu yüzden de defalarca uyarı almış, soruşturma açılmıştır. Hükümetin bakanlıkları hakkında bir makalesinde "Şüphesiz ki işgal bütün bakanlıklara sirayet ederek bu yerleri etkisi altına almıştır. Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı işgalin mikroplarını barındırmaktadır" sözleri büyük tepki almış ve hakkında soruşturma başlatılmıştır (Salâh, 2016:143).

Benna'nın Emiru'l-Muminin olarak gördüğü liderleri, ilk defa "açık şekilde" reddeden Seyyid Kutup İslam dünyasında farklı tarihlerde karşılaşılan bu problemlerin kökünde hep aynı sorunun yattığını düşünmektedir. Ona göre, Kuran ayetlerini tefsir etmede ve anlamını vermede çok büyük yanlışlıklar yapılmış bu da ihtilafların günümüze kadar sirayet etmesine neden olmuştur. Bu yüzden tarihi hadiselerin neden olduğu ihtilaflardan uzak kalarak Kuran'ın temel mefhumları ve İslam düşüncesi yeniden incelenmelidir. Tarihte vuku bulan ihtilaflar ve sebepleri açıklanarak meydana gelen sapıklıklar ortaya çıkarılıp İslam düşüncesinden bunlar ayıklanmalıdır (Kutup, 1979:53).

DEMOKRASİ VE İSLAM HUKUK SİSTEMİ (EL-HUKMU LİLLAH)

Mısır'da herhangi bir İslami devrim ya da İslam hukukunun hayata geçirilmesiyle ilgili bir girişimin olup olmayacağı Benna'ya sorulduğunda, cevap olarak İslamiyet'in barış dini olduğunu, güç ve zor kullananların hiçbir

neticeye ulaşamayacaklarına inandığını belirtmiştir. Cemaatinin her zaman iman gücünü kullanacağını altını çizen Benna, başka bir güce inanmadıklarını belirtmiştir (el-Vasîfî, 2010:28).

Aslında kimi yerde İslam ıslahatçılarının iktidarı ele geçirmek için tek yollarının ayağa kalkmak olduğunu savunurken, kimi yerde de Mısır'da bir devrim olaksa bunun asla İhvan'ın çabasıyla olmayacağını savunmuştur. Bazen Mısır kanunlarının beşeri kanunlar olduğunu ve İlahi kanunlara ters düştüğü için asla kabul etmeyeceklerini savunurken, kimi yerde de Mısır anayasasının kaynağının İslami ilkelerden oluştuğunu ve onu kabul ettiklerini belirtmiştir (Bennâ, 2013:315-323, 371).

Benna kanunlarda yapılacak olan birkaç revizyon ile Mısır hükümetinin tam bir İslam devleti olacağı kanaatindedir. Hatıratında, krallığın yanısıra parlamenter sistemin de İslamiyet'in yönetim sistemiyle bağdaştığını belirtmiştir (Bennâ, 2013:205-207). Tarık el-Bişri, Benna'nın "İslam devleti istiyoruz" derken bunu nasıl yapacağını hiçbir zaman tam anlamıyla açıklamadığını ifade etmiştir (el-Bişrî, 2002:48). Cemal Abdunnasır'ın mahkemelerinde sorgulanan ve cemaatin ileri gelenlerinden olan Hindavi Duveyr'e İslam yönetim biçimi ve sistemi hakkında cemaatin görüşü sorulduğunda "cemaatin bu konuda açık bir düşüncesinin olmadığını çünkü İslam'ın kendisinin bu konuda açık bir çizgisinin olmadığını" savunmasının yanı sıra, Benna'nın kendilerine insan yetiştirdiğini belirttiğini ve bu hususta açık bir öğretisi sunmadığını ifade etmiştir (Rıfat Said, 1977:88-89, 127-130).

Her ne kadar Benna taraftarları onun oldukça sıkı bir İslam Devleti savunucusu olduğunu kendisinden sonra savunsa da (Hamdân, s. 75), Hasan el-Benna'nın kardeşi Cemal el-Benna, abisinin risalelerinin ve hutbelerinin hiç birinde demokrasiyi tekfir ettiğine ya da İlahi hükümlerin mutlak bir şekilde uygulanması gerektiğine işaret eden bir sözüne rastlanılmayacağını ifade ederek, aksine Benna'nın demokrasiyi savunduğunu ve İslamiyet'i Seyyid Kutup ve Mevdudî'den farklı yorumladığını belirtmiştir (Cemâl, 1994:112). Bu yüzdendir ki Benna demokratik haklarını kullanarak İslami hedeflerine ulaşmak istediğini 1942 ve 1944 seçimlerine katıldığı konuşmalarında defalarca altını çizmiştir (Sîsî, 1999, s. 37, 86).

Açıkçası bu hususun nasıl uygulanacağı ve sistemleştirileceği günümüze kadar müphemliğini koruyan bir problemdir. Batı'da olduğu gibi din ve devletin İslam'da birbirinden ayrı tutulmadığını ve bu ikili arasında bir çatışma ve problem olmadığını savunan Benna, aslında gerçek problemi görmezden gelmekten başka bir şey yapmamıştır (Michell, 1993: 243-245). Aynı zamanda halkın memnuniyeti (buna Hıristiyan ve ateist halk da dahil olmak üzere) ile İlah'ın emirleri olan haram ve helalleri arasındaki dengeyi kanunlar üzerinden nasıl pratiğe dökeceğini de netleştirememiştir. İnsanların Allah'ın kanunlarını uygulamaları gerektiğini savunarak bunun parlamenter sistemle gelebileceğini savunmuş ve parlamentoya seçilen milletvekillerin ya da seçmenlerin Ehl-i'l Hall ve'l Akd adı verilen (Özcan,

2002, s. 61) kanun yapmaya ehil kişiler olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Ehl-i'l Hall ve'l Akd olacak kişilerin kim olduğu ve hangi kriterlere göre seçileceği hususu muğlak kalmıştır³. Hatta daha da öteye giderek, bu kişilerin bir yandan İslami meselelerde uzman kişiler olan müçtehitler olmaları gerektiğini ifade ederken, diğer yandan bu kişilerin kabile ve aşiret liderlerinden bile seçilebileceğini⁴ hatta halkı ilgilendiren hususlarda tecrübe sahibi olan kişilerin dahi parlamento üyesi olabileceklerini savunmuştur (Bennâ, 2013:399; Michell, 1993:248).

Ayrıca her bir partinin farklı ideolojilere hizmet etmesini doğru bulmadığını belirterek bütün partilerin tek bir çatı altında ve tek bir söylem altında birleşmesi gerektiğine inanarak krala partileri kapatması için çağrıda bulunmuştur (Cum'a, 2005: 27; Beyyûmî, 1979:220). Lakin farklı farklı düşünceleri savunmanın İslamiyet'te olmadığını savunan Benna (Bennâ, 2013:98, 139,208, 209). Hristiyanlarla, liberallerle ya da laiklerle birleşmenin ve tek bir çatı altında toplanmanın pratikte nasıl olacağına dair bir açıklık getirmemiştir (Rıfat Said, 1977:127).

Diğer yandan, demokrasinin insanlara sınırsız özgürlük vermesini ve aklın ön plana çıkarılmasını eleştiren Benna, bu özgürlüklerin zamanla kaos yaratacağını ve seçim özgürlüğü verilen avam insanların zalim diktatörleri seçtiğini savunarak demokrasiyi reddetmiştir (Benna, er-Resâil). Ancak seçimlere katılarak da bu avam halk tarafından seçilmeyi kabul etmiş, reddettiği sistemin içine girmekte bir beis görmemiştir. Bunu yaparken de şu soruları cevapsız bırakmıştır: Belirli bir zümrenin oylarıyla seçilen lider nasıl olacaktır da o zümrenin memnuniyeti ile İlah'ın memnuniyeti çatıştığında bu zümrenin memnuniyetini göz ardı edecektir? Bu işin matematiği neye göre sağlanacaktır? Seçilen vekiller müvekkillerinin sözcüsüyken, nasıl olacaktır da o müvekkillerin rızasını gözetmeyerek Hakk'ın rızasını gözetecektir? Allah'ın indirdiği keskin ve tartışma götürmez emir ve kanunları ile halkın istek ve arzusu arasında gerçekleştirilmesi istenilen "koalisyon" pratikte nasıl hayat bulacaktır? Çoğunluk üzerine kurulu demokrasi sistemi ile çoğunluğun görüşüne uyduğu takdirde Peygamberin dalalete düşeceği ve çoğunluğun hep dalalette olduğunu ifade eden ayetler arasında nasıl bir denge sağlanacaktır?⁵.

³ Bu muğlak durum Selefi düşünce tarihine hâkim olan bir durumdur ve bu kimselerin kim olduğu ve nasıl belirleneceği hususu açık değildir. Bkz. Leonard Binder, "Gazâlî", *İslam Düşüncesi Tarihi*, Edt. M. M. Şerif, c.II, 1990, s. 411.

⁴ Rıfat Said, Benna'nın kabile ve aşiret reislerinin halkı temsil ettiklerini savunmasını feodalizmin gelişmiş bir versiyonu olarak yorumlamıştır. Bkz. Rıfat Said, *Hasanu'l-bennâ metâ keyfe ve limâzâ*, s. 133.

⁵ Demokrasi ve Şura arasında zorlama bir ilişki kurarak *Dini bir Demokrasi'nin* mümkün olacağını savunan Müsteşriklere yöneltilen eleştir için ve bu husustaki ayet numaraları ve açıklamalar için lütfen bkz. Zehra Betül Güney, *Hasan el-Benna'yı Yeniden Okumak- Müslüman Kardeşler'de Söylem Eylem İlişkisi-*, Basılmış doktora tezi, Açılım Yayınevi, İstanbul 2017, s. 197-198, 334.

Seyyid Kutup, bütün bu sentezleme çabalarına bir cevap vermesinin yanı sıra, Benna döneminde yapılan ölümcül hataların çıkış noktasını da teşhis ederek bu hatanın İslam hareket metodunda odaklandığını savunmuştur. Ona göre, İslam hareket metodunun oluşum dönemi hep yanlış noktadan başladığı için hiçbir zaman kemale erişmeden ya tükenmiş ya da Batı kültüründe eriyerek onun devamlılığı için canlı bir hücre haline dönüşmüştür. Çünkü Peygamber hiçbir zaman sistemin içine girerek sistemle mücadele yolunu seçmemiştir. Ona göre, eğer her şeyden önce ilk başta Allah'a koşulsuz bir teslimiyet olursa daha sonrasında O'nun hukuk prensiplerine de teslimiyet zorlanmadan ve kendiliğinden hâsıl olmuş olacaktır. Günümüzde bunun tam tersten işleme konulduğunu savunan Kutup, hükümetlerin halk ile sürekli bir çatışma halinde olduğunu ve hükümetler bir kanunu çıkarırken bunu önce halka inandırmak için çaba gösterip çoğu zaman güvenlik güçleri ve medya ordusu aracılığıyla zor kullanarak bunu başarmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Hâlbuki Allah Mekke döneminde inananlara hemen kanunlarını dikte etmemiş, önce inanç ilkelerini ve bağımlılıklarını kökleştirmeye çalışmıştır. Bu iman kökleştikten sonra ancak Medine döneminde bu iman gerekliliği olan İslam'ın pratik yönünü ve hukuk ilkelerini indirerek sosyal düzenin prensiplerini indirmiştir. Böylelikle, bu İlahi kanunlara halk tarafından bir başkaldırı ve sorgulama olmadığı gibi, bundan sonra inen diğer kanunlara da sorunsuz bir şekilde tam bir teslimiyet ve inançla yaklaşmışlardır (Kutup, 1977:29, 35-60).

Benna, her ne kadar demokrasiyi kusurlu ya da eksik bulsa da, hiçbir zaman silahlı bir İslami bir devrimin demokrasi sisteminin başarısını elde edemeyeceğini düşünmüştür. Ancak, birçok söyleminde işgal altındaki Mısır topraklarında kıyamı ve cihadı öngörürken, bunu eyleme dönüştürmek isteyen hiçbir gurubu desteklemeyeceklerini ifade ederek demokratik yollarla İslami kanunların yaşatılacağı bir düzene geçebilme hayali kurmuştur. Her ne kadar oryantalistler bu sentez çabasını daha geç dönemde ortaya koymaya çalışsa da, ilk defa Benna ile *Dini Demokrasi*'nin mümkünlüğü düşünülerek pratiğe dökülmeye çalışılmıştır. Ancak söylemlerinde oldukça devrimci ve sistemi reddedici bir çizgide olan Benna'nın eylemindeki bu uzlaşmacı ve sisteme yakın olan tutumu cemaat içi kafa karışıklığına neden olarak hoşnutsuz kesimi radikalleşmeye doğru itmiştir. Zamanla cemaat içinde paralel bir güç olarak ortaya çıkan bu kesimin silahlı eylemlere dönüşen hoşnutsuzluğu, günümüzdeki tekfirici gurupların ilk nüvesinin oluştuğu dönemi bize haber vermektedir.

Benna 1930'ların sonlarına doğru bütün enerjisini siyasete girmek ve sistemin içinde yer almak için harcarken, Kutup hükümetin İslami olmadığını savunduğu için bu enerjisini sistemi eleştirmeye ve bu sistemin nasıl bir İslami sisteme dönüşmesi gerektiğine harcamış, işgalcilerin eğitimdeki güçlü etkilerini ortadan kaldırmak için bakanlığa birçok rapor sunmasına rağmen dikkate alınmadığı için istifa etmiştir (Salâh, 2016:140-144). Benna sistemden memnunken, krala biatlıyken ve sisteme seçimlere girerek dahil olmaya çalışırken, Kutup kaleme aldığı makalelerinde adeta sisteme karşı

öfke patlaması yaşamıştır. Krallığa, kapitalizme ve topyekun bütün sisteme öfke duyan Kutup'un şu sözleri Benna'nın barışçıl ve uzlaşmacı sözlerinin tam karşısında yer almaktadır aslında:

"Bana sakin ol, insanları Allah'a havale et, faydası yok uğraşmanın diyenlere cevabım şudur: Ben hayatta kaldığım sürece bu sistemi öfkeyle kınayacağım. Benim elimde olsa bütün okulları sadece hükümeti, düzeni ve sistemi sadece öfkeyle kınamak için kurardım".

Kutup aykırıdır, uyumsuzdur, suskun veya susmaya mahkûm edilmiş toplumun haykıran dilidir birçok makalesinde ve yazısında bu korkusuzluğunu ifade ederken, kalkıştığı bu eylemde ne kadar da yalnız ve tek başına kalarak toplumun alışagelmış sessiz haline ne kadar da uyumsuz ve aykırı olduğunu ifade etmiştir (Salâh, 2016:276-280).

Hapiste kaleme aldığı *Yoldaki İşaretler* kitabıyla Seyyid Kutup "Cahiliyyet, Hakimiyet ve Daru'l-harb" hususlarını ilk defa ortaya atmış ve bu hususlarla Benna'nın fikirlerinden ayrılmıştır (Hişâm, 1995:88-90, 105). Bu kitabın ardından İhvan safları ikiye bölünmüştür: Benna ve Hudeybi çizgisinde olan ılımlı İhvan ve tekfirçi olan Kutupçu cihatçılar. Aslında kökü Hasan el-Benna dönemine dayanan İhvan içi bu kriz, Seyyid Kutub'un *Yoldaki İşaretler* adlı eseriyle zirve yapmıştır. Kutup, her ne kadar Benna'nın adını kitabında dile getirmese de Benna gibi Müslüman liderleri riyakâr bularak İslam'ı uzlaşmacı tutumlarıyla baltaladıklarını savunmuştur. Hasan el-Hudeybi ve Yusuf el-Azm gibi İhvan liderleri onun bu kitabına reddiye kitaplar yazsalar da, Kutup hareketi o tarihten sonra statükocu ve uzlaşmacı çizgiden sıkılmış olan bütün Selefî hareketlerin fikir babası ve ortak paydası olmuştur (Enver, 2000:28; Güney, 2017:301)⁶.

⁶ *Yoldaki İşaretler* kitabını bu kadar etkin yapan en önemli unsurun başında, İhvan'ın hapisanede insanlık dışı işkenceye maruz kaldığı bir dönemde nerede hata yaptık sorusuna cevap aradığı bir dönemde ortaya çıkararak yapılan hataları teşhis etmesinin yanı sıra, çarelerin de somut ve keskin çizgilerle sunulmasıdır. Bu kitapla birlikte Benna'nın ılımlı ve barışçıl çizgisinin ortaya daha net çıkması özellikle hapisteki İhvan'ın oluk oluk Kutup hareketine kaymasına neden olmuştur. Bu kitabın yayınlanmasından sonra ikinci kez tutuklanarak asılan Kutup, bu tarihten sonra kitabı hapisanelerdeki İhvan'ın Kuran'la birlikte okutulan baş kaynağı ve başucu kitabı olmuştur. Zamanla hapisanede daha da keskin ve katı bir çizgiye doğru giden Kutup'un mukavemet felsefesinden etkilenen bu İhvan hızla cemaatten koparak diğer İhvanları tekfir etmeye başlamışlardır. 50'li yıllara kadar Benna hareketi geçerliken, 60'lı yıllardan sonrası için Kutup hareketi ağır basmıştır. Kutup hareketi zamanla kitleleri arkasından sürüklemeye başlayınca Müslüman Kardeşler Cemaati içinde kan kaybından korkulmuş, bu hareketi dışlamak yerine onun sivri uçlarını törpüleyerek adeta Seyyid Kutup'un görüşünü yumuşatma yoluna gidilmiş ve Kutup hareketinin cemaat hareketiyle aynı çizgide olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Örneğin Tilmisani, Kutup'un İslami toplumları tekfir etmesini tevil ederek " O, toplumları karanlıkta görmüştü tekfir etmemiştir" diyerek Kutup hareketini sevimli göstermeye çalışmıştır. Ya da Kuranî emir olan *İyiliği Emretmek ve Kötülükten Alıkoymak* felsefesini Kutup'un tevil etmeyerek yorumlamasını törpülemeye ve yumuşatmaya çalışmış, adeta Kutup'u Benna'nın çizgisinde göstermeye çalışmıştır. Kimileri de Kutup hareketini Benna

Yoldaki İşaretler kitabında İslami uyanış eyleminin izleyeceği işaretleri sunmaya çalışan Kutup, bu işaretlerin Kuran'dan alınması gerektiğini vurgulamıştır. "Bu kitabı gelmesi umutla beklenen öncü cemaat için yazdım" diyen Kutup'un bundan Müslüman Kardeşler cemaatini kastetmediği kesindir. Zaten eğer o cemaat Müslüman Kardeşler olsaydı Kutup'u bunu söylemesi için engelleyen hiçbir durum yoktur. Zira onlarla aynı zindanları ve hapsi yıllarca paylaşan Kutup'un yaklaşık 40 yıl önce kurulmuş olan Müslüman Kardeşler cemaatinin gelişini beklemediği kesindir. Kutup'a göre içinde bulunulan sistem İslami değildir. Bu sistemin adı cahiliye sistemidir. Allah'ın ulûhiyetine düşmanlık üzerine kuruludur. Zira bu sistem egemenliği Allah'tan alıp insana vermektedir ve bu sistemde kimileri kimilerinin Rabb'idir (Kutup, 1977:13,15).

Aslında Kutup'un Benna hayatta iken onunla tanışmamasının yanı sıra, cemaatini de kendi fikirlerine uygun görmediğine en büyük delil olarak Kutup'un 1940'lı yılların başında tebliğ amaçlı bir cemaat kurma girişiminin (Salâh , 1994:315) olmasıdır. Etrafına hatırı sayılır miktarda genç toplamış ancak cemaatini kurma aşamasındayken Amerika'ya gönderilmiştir. Belki de Amerika'ya gönderilmesinin de arkasında yatan en önemli neden onun güçlü bir cemaat kurarak hükümetin başına büyük bir problem olmasından korkulmasıdır. Kutup Mısır'a döndüğü zaman Benna zaten ölmüştür. Cemaate girişinin onun ölümünden sonra olması bize göre Kutup'un bu cemaati kendi düşünce ve fikirlerini yaymak için elverişli görmesi olmuştur. Zira o dönemin en güçlü en bilinçli İslami cemaati şüphesiz Müslüman Kardeşler Cemaati'dir. Bu fırsatı değerlendirmek onun stratejisi açısından doğru bir karar olmuştur.

Kutup, *Yoldaki İşaretler* kitabında İslam daveti için bir cemaatin olması gerektiğini savunmuş, bu davetin ne teorik, ne teolojik ne de kelamî tartışma yöntemiyle gerçekleşeceğini, bunun ancak canlı, hareketli, hayata dönük örgütlenmiş Müslüman cemaatte vücut kazanacağını dile getirmiştir (Salâh, 1994:46). Ancak Benna'nın cemaati 1928 yılından itibaren Mısır'ın en hatırı sayılır ve en ünlü İslami cemaat olmasına rağmen o cemaate girişini idamına götürecek olan tutuklamadan bir yıl önce yapmıştır. Bu zamanlama tesadüf değildir elbet. Çünkü Kutup artık hapsin ve idamın kendisini beklediğini biliyordur. Kaybedeceği hiçbir şeyi yoktur. İslami şuuru yaymak için kullanacağı başka hiçbir metot da kalmamıştır. Nasır ile büyük çatışma ve ayrılık yaşayan cemaate katılmasının kendisini hapse bir adım daha yaklaştıracığını bilmesine rağmen yine de cemaate girmiştir. Çünkü artık biliyordur ki, Nasır hükümeti İslam düşmanıdır ve kendisini devrimleri için kullanmıştır. Er ya da geç hapse de atılacağını zaten kendisi ifade etmiştir. Dolayısıyla cemaate girmesi ve onun en geniş ve güçlü ağı olan

hareketi olarak sunmaya çalışmıştır. Örneğin, Salâh Şâdî, Seyyid Kutup'un Benna'nın görüşünü idame ettirdiğini savunarak onun açtığı yolun "Benna'nın görüşlerinin mantıklı bir semeresi" dir diyerek adeta Hasan el-Benna'nın ılımlı imajına baypass yapmak istemiştir. Detaylı bilgi için lütfen bkz. Zehra Betül Güney, *Hasan el-Benna'yı Yeniden Okumak*, Açılım Kitap, İstanbul 2017, s. 252.

İrşad Ofisi'nin başkanı olması düşüncesini son bir kez hapse girmeden önce Mısır halkına duyuracağı tebliği için en etkin araç olarak görmektedir.

Kutup'un cemaate Benna hayattayken dâhil olmamıştır sorusuna Halidi "Benna'nın gücünü ve bilgisini göremeyerek hata yapmıştır" diyerek (Salâh, 1994:315) kendi kitabında Kutup'a dair sunduğu bulgularla çelişkiye düşmüştür. Zira Halidi'nin kendi kitaplarında Kutup'un ferasetinden, doğuşundan itibaren hep sorgulayıcı ve araştırmacı yapısından, sistemi reddetmedeki kararlılık ve korkusuzluğundan yüzlerce sayfa dolu övgülerle bahsederken Kutup'un Benna'nın bilgisini göremediğini savunması birbiriyle çelişen ifadelerdir. Bize göre, Benna'yı tanımanın ve onun cemaatine katılmanın farz olarak görülmesi devam ettiği sürece ve Kutup'un Benna'nın düşünce ve fikri yapısından ayrıştırılarak daha farklı bir yere oturtulmadığı sürece bu soruya verilen yanıtlar çelişkili kalacağı gibi bunu savunanların da taraflı düşündüklerini ortaya koymaktan başka bir sonuca ulaştırmayacaktır.

Diğer yandan Halidi'nin kitabında delil olarak kullandığı Seyyid Kutup'un yazdığı iddia edilen "Neden İdam Edildim" kitabının Seyyid Kutup öldükten sonra onun çizgisini yumuşatmaya yönelik ve Benna çizgisine çekilmeye yönelik bir operasyon ürünü olduğu ortadadır. Diğer yandan Halidi Kutup'un İhvan'a katılmasının neden Amerika dönüşü olduğunu; Benna'nın öldürülmesine Batı'nın sevinç duyduğu için ve Amerika'dayken Kutup'un İngiliz bir müsteşrikin İhvan hareketinin tehlikelerinden bahseden kitabını okuyup kendisiyle bu hususta görüştüğü için öfke duyarak Mısır'a döndüğünde İhvan'a katıldığını ifade ederek gerekçelendirmiştir. Ancak madem Kutup'un cemaate yönelik düşüncesi Amerika'dayken bu müsteşrikten çok etkilendiği için gelişmiştir, öyleyse neden bu katılımı hemen Amerika dönüşü olmamıştır da Hür Subaylar Teşkilatı'ndan ayrıldıktan sonra olmuştur sorusu da cevapsız kalmaktadır. Zira Halidi, Kutup'un cemaatin güçlü olduğunu ilk defa Subaylar Teşkilatı'ndan ayrıldıktan sonra farketmeye başladığını dile getirmiştir (Salâh, 1994:319-320, 324).

Açıkçası, Kutup'un Benna'nın çizgisini ve cemaatinin Mısır'daki önemini ve Batı için tehlike arz edip arz etmediğini bir müsteşrikten öğrendiğini ifade etmek Kutup'un sığ bir İslami yapıya ve Mısır hakkında hiçbir şey bilmediğini ifade etmekten başka da bir sonucu bize sunmayacaktır. Ya da Subaylar Teşkilatı'ndan ayrıldıktan sonra cemaatin gücünü yeni fark ettiğini iddia etmek onun çizgisini tam anlamıyla kavramamak demektir. Çünkü subaylar devriminde aktif rol alan cemaatin gücünü devrim öncesi görmeyen Kutup, neden bunu devrim sonrası üstelik Subaylar Teşkilatı'ndan ayrıldıktan sonra keşfetmiştir sorusu da cevapsız kalmaktadır. Elbetteki bütün bu sorular başlı başına büyük cevaplar taşımaktadır. Ancak bu sorulara verilecek cevaplar Benna ile Seyyid Kutup'un yollarını, fikirlerini, siyasi İslam'a dair düşüncelerini de ayıracağı için sakıncalı görülmüş ve gerçek zemine oturtulmamış gerekçeler sunulmaya çalışılarak asıl neden gizlenmiştir.

Bu gerekçeler Kutup'un çizgisine, ferasetine ve sunmaya çalıştığı *Cahili Toplum* doktrinine zarar verecektir. Bize göre bu doktrin Benna'nın sunmaya çalıştığı ılımlı ve uzlaşmacı İslam doktrinine ters düştüğü için Halidi'nin yaptığı gibi ya görmezden gelinmiş, ya da Yusuf Azm gibi Benna ve Kutup çizgisi birleştirilmeye çalışılarak tarihi bulgular hasıraltı edilmiş ya da çarpıtılmıştır. Her iki çaba da Kutup'un uğruna şehit olmayı göze aldığı düşüncesine zarar vermekten ya da onu örtbas etmekten başka bir işe yaramamıştır. Biz bu çalışmamızla bu yok sayılan, göz ardı edilen ya da örtülmeye çalışılan Kutup'un siyasi düşüncesini bütün gerçekliğiyle sunmaya çalışarak bununla Benna gibi sisteme dâhil olmuş ılımlı ve uzlaşmacı liderlerin yaptığı hataları ortaya koymanın yanı sıra, bu düşüncenin Tekfirci guruplardan hangi noktalarda ayrıştığını da ortaya koymayı çalışmaktayız.

Doğrusu Benna sosyal adaletten, ekonomik kalkınmaya, ulusal birlikten İslam'ın yönetim ve parlamenter sistemine kadar yaldızlı ve oldukça çekici ifadelerle ele aldığı bütün meselelerin pratikteki organizmalarının nasıl işleyeceğini izah edemediği gibi bu meseleleri bir ajanda olarak değil de konuşmalarında araya serpiştirdiği süslü ve cazip birkaç düşünce olarak ifade etmiştir. Kimilerine göre onun bu söylemlerini ilerde gerçekleştirmek istediği siyasi projelerine destek aramak için kullandığı iddia edilmiştir (Rıfat, 1977:127-128).

Benna otoriteye doğrudan başkaldırmayı intihar olarak kabul etmiş ve sistemin içine girerek sistemle sorunsuz bir şekilde baş edeceğini düşünmüştür. Ancak, Peygamberin Mekke dönemi direnişini sürekli örnek olarak kullanan Benna'nın gözden kaçırdığı en önemli husus, Peygamberin hiçbir zaman sistemin içine girerek sistemle mücadele yolunu seçmediği gerçeğidir. Kutup işte bu ılımlı yöntemin tam aksini düşünmektedir. Çünkü ona göre Peygamber de oldukça soylu bir kabilede gelmişti. İsteseydi eğer İslam dinine önce toplumdaki ahlakı güçlendirerek, cemiyetin vicdanını hedef alarak onları ıslah edecek bir reform çağrısında bulunarak tebliğe daha yumuşak adımlarla başlayabilirdi. Önce ahlakı ön plana alan, toplumu güzelleştirmeyi, nefisleri arındırmayı hedefleyen bir ıslahat davetinde bulunabilirdi. Etrafına bu ıslah çağrısında bulunan birçok asil Arap liderini toplayabilirdi. Salih bir insan topluluğu Peygamberin bu davetine icabet eder, Peygamber de böylelikle İslam akidesini ve inancını kabul etmeye onları daha kolay yaklaştırdı. *La İlahe illallah* çağrısı bu kadar büyük bir muhalefetle karşılaşmazdı. Ancak Peygamber, ucunda kesin ölümün beklediği en zorlu yolu seçerek, üstelik bu çağrıyı toplumun en alt tabakasından gelen bir avuç köle ve toplumun en zayıf tabakası olan insanla birlikte yaparak, oldukça güçlü ve soylu olan kabilelerin elinde mütedavil olan hâkimiyeti en büyük otorite ve tek söz sahibi olan Allah'a iade etme (Ulûhiyet) yöntemini uygulamıştır (Kutup, 1977: 29-36)⁷.

⁷İbni Teymiye Ulûhiyetin ve Rububiyetin gerçek anlamını Haşr Suresi 22-24 ayetlerinde tecelli ettiğini ifade ederek Allah ile insan arasındaki ilişkiyi köle ve efendi ilişkisinden öteye götürerek gönüllü katılım olarak adlandırabileceğimiz İlahın bütün sıfatlarını kayıtsız

Dolayısıyla, Kutup'a göre bu tip ılımlı İslamcıların izledikleri metot daha güvenli ve daha zamanın şartlarına uygun reel bir metot gibi gözükse de hiçbir zaman istenilen devrimi gerçekleştirmeyecek bir metot olarak kalmaya mahkûmdur⁸. Çünkü varılmak istenilen son nokta Allah'ın hâkimiyeti olsa da sistemin bir figürü olarak ve onun içinde yer alarak sistemle savaşmayı amaçlamak bu hâkimiyeti kurmak için çıkılan savaşta başından mağlup olmak demektir. Benna sürekli sistemin içinde yer alarak, zamanla bilerek ya da bilmeyerek evrilmiş ve cahiliye toplumunun organik bir üyesi olmuş, bu yüzden sisteme karşı direnenleri ilk başta sadece ihraç ederken, son dönemde onları kafir ilan etmiştir (Seyyid Yusuf, c.II, 1994:162; Mahmûd 'Abdulhalîm, c.II, 1985:58,75; Cemâl el-Bennâ, 1994:112; Mahmûd Sabbâg, 1407:245). Böylelikle cemaatini kendi eliyle ikiye bölmüş ve bazılarını ötekileştirmiştir. Bu tutumu hükümetlerin ve sarayın işgalci tutumunu pekiştirirken, buna karşılık cemaatin dağılmasına ve bir daha asla iflah olmamasına neden olmuştur.

CİHAD

Benna'nın cihad risaleleri incelendiğinde kendisinin cihadın anlamını, ne zaman ve neye göre farz olduğunu cemaatine başarıyla ilettiği ve buna bedensel ve zihinsel hazırlık için izci kamplarında genç nesile eğitim vererek cihadın pratiğe dökülmesi için temel alt yapıyı hazırladığı reddedilemez bir başarı olarak kendisini kabul ettirmiştir (Bennâ, Resâil, s. 312; Bennâ, 2012:301). Ancak, hayatı boyunca işgalin kukla hükümetlerine ve saraya karşı ılımlı bir tutum ve eylem içinde olmasını takiyye olarak okumak mümkün olacağı gibi, Benna'nın dönemindeki yöneticileri zalim görmemesini, ya da onları emirü'l-muminin olarak görerek onlara itaat etmesini ulu'l-emre itaati farz kılan klasik fıkhi icra etmesi olarak da okumak mümkündür (Güney, 2017:254-265).

Benna'nın işgale karşı ya da işgalin kukla hükümetlerine karşı bu ılımlı tutumunu sorgulamak, bu fikhin dayandığı hadisleri de sorgulamak olacaktır. Zira, Ehli Sünnet'in birinci kaynakları dâhil İbn Teymiyye ve Gazali gibi bir çok alim zalim bile olsa hükümdara karşı sabrı, suskunluğu ve itaati farz kılarken, bazı kaynakları da başkaldırmayı farz görmüştür⁹. Fıkhi bir

şartsız tam bir rıza ve teslimiyet ile kabul etmek ve sıfatlar doğrultusunda hayatını tanzim ve tesyir etmek olarak açıklamıştır. Bkz. Ebû'l-hasan en-nedevî, *et-Tefsîru's-siyâsî li'l-islâm*, s. 74-85.

⁸ Seyyid Kutup'a göre Peygamber yöntemi sistemle uzlaşma içine girmemiş bir yöntemdir. Bkz. Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 164.

⁹ Fıkhi kaynaklar için lütfen bkz. Ebu'l-alâ el-Mevdûdî, "Ebu Hanife ve Ebu Yusuf", *İslam Düşüncesi Tarihi*, Edt. M. M. Şerif, c.II, s. 316; Seyyid Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s. 114, 131, 196, 198; Gilles Kepel, *Peygamber ve Firavun*, s. 43; Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, s.22; Birol Akgün, "Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği", *Akademik Ortadoğu*, s. 17; Rifat Said, *Hasanu'l-bennâ metâ keyfe ve limâzâ*, s. 122; Eymen ez-Zevâhirî, *Mevâgifu'l-ihvâni ma'a'l-hukûmâti fi mısra hilâle sittîne 'âmen*, Dijital Kitap, <http://www.tawhed.ws/r1?i=6169&x=2gxseb4t>, erişim tarihi: 20.02.2015; 'Abdulazîz Binbâz, *Tefsîru'l-Kurân*, <http://www.binbaz.org.sa/node/9086>, erişim tarihi: 20.02.2015; Alâeddîn el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâli fi suneni'l-egvâli ve'l-ef'âli*, Dabatahû

dilemma olan bu husus Benna'nın da hayatında bir kaotik yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bize göre, âlimlerin birbirine taban tabana zıt olan fetvaları fihhi sorundan başka bir şey değildir. İslam'ın temel hususlarda koyduğu tanımların, özellikle de yöneticinin özellikleri ve cihad hususunun netleşmemesi bütün dönemlerde Müslümanların yaşadığı kaoslara damgasını vuran en büyük sorun olarak kendini zinde tutacak ve koruyacaktır.

Diğer yandan, "gece zikir ehlidirler gündüz süvari" dediği ve özel olarak yetiştirdiği özel timdeki gençlerin ülke çapında hükümete karşı ayaklanmalarını ve İngilizlere karşı bombalı saldırı yapmalarını tekfir eden Benna'nın bildirisi¹⁰ oldukça ironik olmasının yanı sıra, bu bildirinin yol açtığı kaos tarihten günümüze kadar devam eden fihhi ve kelami kaosun ta kendisidir. Benna, söylemlerinde her ne kadar ölüm, şehadet ve kandan; cihat, hilafet ve İslam Devleti'nden sıklıkla bahsetse de bunu pratiğe nasıl geçireceğini netleştirmemiş, herhangi bir yol haritası belirlememiştir. Benna, işgal altında direniş gösteren kendi öğrencilerini tekfir ederken, İslam'da büyük günahlar olarak bilinen içki içmek ve evli kadınlarla gayri meşru ilişkiler yaşamak olan günahları halka açık bir şekilde yaşayan ve halk açlık sınırında yaşarken saraylarda lüks partiler ve balolar veren işgalin kuklası olmuş kralı emirü'l-müminin olarak görmüştür (Güney, 2017:237,259,305).

Kutup ise hükümet aleyhine yazdığı makalelerinde aristokratlara ve saraya yakın olanlara ciddi eleştiriler getirmiş ve halkı hükümet aleyhine devrime çağıran ve bilinçlenmelerine yol açan makaleler yazmıştır. Bu makaleleri kral tarafından şiddetli tepkiler almasına yol açarken birkaç kez yakalanması için emir çıkartılmıştır. Kralın onu öldürmek için gizli emir verdiği bilgisi kaynaklarda ele alınmıştır. Ancak onunla baş edemeyeceğini anlayan saray ona bakanlık görevi vererek Amerika'ya eğitim amaçlı göndermiştir (Salâh, 2016:173). Benna ise kişisel olarak hiçbir zaman sarayın hedefi olmadığı gibi 1945 yılına kadar sarayın en güçlü müttefiklerinden olmuştur. 1945 yılından sonra cemaatin içindeki radikal unsurlar yüzünden İngilizlerin hışmına uğramış, gözaltına alınmış, sürgüne gönderilmiş, ancak o her seferinde bu radikal unsurların sebebiyet verdiği huzursuzluk yüzünden

Şeyh Bîkrî Hayyânî, Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1985, c. VI, Kitâbu'l-imârati ve'l-gadâ', Hadis No: 14580, 14585, 14826-14836, 14842-14846, indirildiği web sitesi: file:///C:/Users/pc/Desktop/kaom06.pdf, erişim tarihi: 08.07.2015, s. 4, 5, 57-61; Muhammed Mescidi Câmîî, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, s. 191-192, 197-198, 208.

¹⁰ Benna bu bildiriye İngilizlere karşı ayaklanan ve onlarla işbirliği yapan başbakanı öldürdüren cemaat mensuplarını tekfir etmek için yazmıştır. Kaynaklar için lütfen bkz. Seyyid Yusuf, *el-İhvânü'l-muslimûne*, c.II, s. 162; Mahmûd 'Abdulhalîm, *Ahdâsun sana'ati't-târîh*, c.II, s. 58, 75; Eymen el-Zavâhirî, *el-Hasâdu'l-murri el-İhvânü'l-muslimûne fi sittine âmen*, kitabın indirildiği web adresi: <http://www.tawhed.ws/r1?i=6164&x=-2gxseb4t> erişim tarihi: 10.02.2013, s. 86, 91; http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=المسلمين_الإخوان_جماعة_حل_قرار, erişim tarihi:25.12.2014; Mahmûd Sabbâg, *Hagîgatu't-tanzîmi'l-hâs*, s. 245.

hükümetten özür dilemiş, öldürülmeden önce de bu gurupları tekfir eden bildirisini yayınlamıştır.

Belki Benna da Seyyid Kutup gibi korkusuzca direnişi devam ettirerek kitleleri harekete geçirseydi, İngiliz arşivlerinde de belirtildiği üzere Mısır'da İslami bir halk devrimi olabilirdi. Zira 1948 yılında sadece Mısır'da cemaatin 1 milyon üyesi ve sempatizanı vardı (Zollner, 2009:66). Ancak Benna'nın bu ılımlı tutumu ve uzlaşmacı manevraları hiçbir zaman bir halk devrimine sebep olmadığı gibi onun ironik bir şekilde öldürülmesine neden olmuştur. Kutup'un devrimci düşüncesi ise Hür Subaylar Devrimi'ni hareketlendirmiş (Salâh, 2016:173), halkın bu devrime giden yolda bilinçli olmasına neden olmuştur¹¹.

Kutup devrim olmadan önce dergi ve makalelerde bu devrime halkı hazırlamaya çalışmış, özellikle Müslüman Kardeşler cemaatine girdiği 1950 yılından itibaren cemaat üyelerini bu devrimin bir parçası olmaları için önerilerde bulunmuştur. Ülkenin dört bir yanında halkı bilinçlendirmek için çaba sarf etmeleri gerektiğini, adeta ayaklı ve canlı gazete gibi halkın arasına karışarak tebliğde bulunmalarını, kendisinin yazılarını her bir İhvanın halktan en az 10 kişiye okumasını talep etmiştir. İşgalin artık yakın zamanda ortadan kaldırılacağı müjdesini veren Kutup, yazdığı bu makalelerde bu direniş hareketini diğer İslam ülkelerine yaptığı gezilerle de başlattığını ifade etmiş ve bütün Mısır halkına korkusuzca ve tereddüt etmeden direniş için çağrıda bulunmuştur. Bu inancında da başarılı olmuş, 1952 Hür Subaylar Devrimi'nde bu devrimin fikir babası olarak devrimdeki halkın gücünü yönetmiş ve Mısır'ın işgalden kurtulmasında en büyük rolü oynamıştır (Habbâs, 1982:249-250).

Seyyid Kutup ekolündekilerin devrimci ruhunu tetikleyen en önemli unsur, mevcut ortamın çelişkilerini iyi kavramak olmuştur. Hasan el-Benna bulunduğu dönemin pratiğiyle uzlaşmayı ve ona entegre olarak yaşamayı seçerken, Kutup'un yolunda gidenler buldukları dönemi cahiliye dönemi olarak görmüş, bu farkındalıkları onların direniş algısını geliştirmiştir. Yaşadıkları dönemin İslam kültürünü cahiliye döneminin özellikleri olarak gören bu şahsiyetler cahil toplumun pratiğiyle uzlaşmayı reddederek bu pratiği kökünden değiştirmeyi savunmuştur. İki arada kalmış bir İslam'ı reddeden bu guruplar, otoriteyi gasp edenlerin elinden almanın sadece vaaz ve tebliğ ile gerçekleşmeyeceğini savunarak bu işi peygamberlerin direniş metoduyla gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Gerçek ile yüzleşmenin de bu ilkeden geçtiğini savunarak, Benna'nın aşamalardan oluşan tebliğ

¹¹ Kutup'un sistemi reddeden ve işgale karşı makale ve yazıları ordunun içindeki bazı subayların dikkatini çekmiş ve onunla irtibata geçerek birlikte Hür Subaylar Darbesi olan ve kral Faruk hükümetini deviren darbeyi gerçekleştirmişlerdir. Ancak darbeden kısa süre sonra kendisiyle yapılan görüşmede devrimin beyhude olduğunu, devrimden önce İngilizler varken devrimden sonra Amerikalıların olduğunu belirterek devrimden ideolojik olarak koptuğunu belirtmiştir. Bu kopuş onun idamına götüren süreci de başlatmıştır. Detaylar için lütfen bkz. Salâh 'Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-mîlâdi ile'l-istîshâd*, Dâru'l-kalem, Şam 1994, s. 299.

metodunu eleştirmiş ve Benna'nın takip ettiği uzlaşmacı ve statükocu geleneğini şiddetle reddetmiştir (Kutup, 1992:60-105; Câmîî, 2012:142; Ferîd, 1987:118-128).

Seyyid Kutup sadece sözle cihad ettiğini sananların boş hayale kapıldıklarını ifade ederken adeta Benna'yı anlatmaktadır. Ona göre, Allah'ın kullarını kendi kulları durumuna getiren ve Allah'ın hâkimiyetini gasp eden zorba Tağutların¹² öğüt ve nasihatle yola getirileceğini düşünmenin beyhude bir uğraş ve aldatmaca olduğunu dile getirerek şu cümlesiyle Benna'nın cihad metodunu çürütmüştür:

"Zorba Tağutlar sizin öğüt ve konuşmalarınızla yola gelip gasp ettikleri iktidardan usulca el çekmezler. İş bu kadar basit olsaydı peygamberlerin görevi o kadar zor olmazdı heralde!" (Kutup, 1977:32,173)

Hasan el-Benna döneminde ılımlı duruştan sıkılarak ülke çapında radikal eylemlerde bulunarak kendi adaletlerini sağlamak için silahlı çözüme rücu eden İhvan'ın radikal tabanı, Nasır döneminde Seyyid Kutup'la birlikte hapse girmişlerdir. Kutup, 1965 yılında hapiste kaleme aldığı *Yoldaki İşaretler* kitabında her ne kadar açık bir şekilde Benna'nın adını dile getirmese de onun gibi ılımlı Müslüman yöneticileri riyakâr bularak İslam'ı uzlaşmacı tutumlarıyla baltaladıklarını savunmuştur. Cemaatin Benna'dan sonraki ikinci mürşidi Hasan el-Hudeybi Benna'nın ılımlı çizgisini idame ettirmeye çalışsa da ve cemaatin bu tekfirli radikal İhvan'dan beri olduğunu onları cemaatten ihraç ederek ispatlamaya çalışsa da yine de Nasır'ın hışmından kurtulamamış ve radikal İhvan ile birlikte hapse atılmıştır.

Hudeybi Kutup'un hapiste yazdığı kitabındaki kinayenin kendilerine gittiğini anlamış olmalıdır ki onun bu kitabına reddiye olarak o da hapiste *Tebliğciyiz Yargıcı Değil* adlı kitabını yazmıştır. Hapis günlerinin en ironik yanı da şüphesiz hep birlikte insanlık dışı işkenceye tabi tutulurken birbirlerini tekfir etmeleri olmuştur. Hudeybi'nin kaleme aldığı iddia edilen bu kitapla ilgili en çarpıcı detay ise, 1960'lı yıllarda İhvan hareketini bastırmakla görevli olan ve İhvan'ın tutuklanmasından sorumlu birinci adam olan Mısır Emniyet Teşkilatı'nın başkanı General Fuad Allam ile 2003 yılında yapılan röportajda bu kitabı Hudeybi'ye kendilerinin yazdığını ifade ederek bununla tekfirli gurupların radikalliklerini törpülemeyi hedeflediklerini itiraf etmesidir. Kanaatimizce, Hudeybi'yi ve cemaatin ılımlı tabanını Nasır'ın hışmından kısa sürede kurtaran en önemli bedel bu olsa gerekir¹³.

¹² Sözlükte "azmak, sınırı aşmak ve aşırı derecede azgın ve müteceviz kişi" anlamına gelen Tağut, hak yoldan saptıran, yaratılmışlık üstü konumunda tutulan varlık anlamında bir Kuranî terimdir. Bkz. Metin Yurdagür, "TAĞÛT", *DİA*, c. 39, (2010), s: 372.

¹³ Bu röportajın detayı ve bu kitabın hükümet tarafından yazdırıldığına dair kaynaklar için lütfen bkz. <http://arb.majalla.com/2012/12/article55240765/>-هل-ألف-المستشار-حسن-الهيبي-دعاة-لا-في erişim tarihi: 20.05.2015; Enver 'Abdulahdi, *el-Ahzâbu ve'l-harakâtu ve'l-cemâ'âtu'l-islâmiyye*, c. II, s. 121; Brynjar Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, s. 336; Servet el-Hirbâvî, *Kalbu'l-ihvân*, s. 30; 'Abbâs Sîsî, *Fî kâfileti'l-ihvâne'l-muslimîn*, c. IV,

Hudeybi'nin kitabıyla ya da Kutup'un idamıyla dahi önü alınamayan bu radikal İslam, son çare olarak Kutup'un ölümünden sonra elbette ki yine İhvan aracılığıyla Kutup hareketi ılımlı gösterilmeye çalışılarak siyasi İslam törpülenmeye çalışılmıştır. Hatta Seyyid Kutup hareketinin gölgesinde kalan Benna'nın ılımlı imajı Kutup hareketine idhal edilmeye çalışılarak cemaat içi kan kaybı engellenmek istenmiştir¹⁴. Bu uğraşlar da zamanla iflas edince bu sefer de orta yol bulunmaya çalışılarak Seyyid Kutup okuyup Benna çizgisinde kalınması telkin edilmiştir. Yani söylemde Seyyid Kutup gibi radikal, eylemde Benna gibi liberal ve barışçıl İhvan modeli (Enver, c.II, 2000:28)¹⁵. İhvan'ın genel sekreterliğini yapmış olan Mahmud İzzet'in de dediği gibi "Hudeybi, İhvan'dan Seyyid Kutup'u okumasını ancak kendisi gibi ılımlı yolu izlemesini istemiştir" (Zollner, 2009:9) diyerek son tahlildeki İhvan görüşünün sentezlediği "modern selefilik" olan Neo-selefilik yolunda kalmasının istendiğine ışık tutmuştur.

Doğrusu tam olarak Hasan el-Benna'nın da istediği de budur aslında: "Kuran'daki siyasi İslam'ı söylemlerde zinde tutmak, ancak ılımlı yolu izlemek"¹⁶. Ancak, ne Benna'nın ne de Hudeybi'nin bu sentez çabası sistemin aktörlerini memnun etmediği gibi, siyasi İslam'ı da törpülemeyi başaramamıştır. Aksine bu ılımlı tutumdan tatmin olmayan muhafazakâr taban kendi tekdirci hanedanlıklarını kurmuş, bu da zamanla daha da radikalleşerek ve çoğalarak günümüzde birbirlerini boğazlayan Müslümanlar haline dönüşmelerine neden olmuştur.

Cemal el-Benna'nın'da ifade ettiği gibi, abisi Hasan el-Benna hayatının yarısını ibadet ve fihhi meselelerle, diğer yarısını da sistemle barışçıl ve ılımlı bir yol izleyerek geçirmiştir (Cemâl, 1994:135-141). Belki Benna da Kutup gibi korkusuzca direnişi devam ettirerek kitleleri harekete geçirseydi,

s. 205; Ferîd 'Abduhâlik, *el-İhvânü'l-muslimûne fî mîzânî'l-hakk*, s. 115-118; Hişâm Mubârek, *İrhâbiyyûn kâdîmûn 1928-1994*, s. 17; Mahmûd 'Assâf, *Me'a'l-imâmi's-şehîd-i hasane'l-bennâ*, s. 160. Elbette Hudeybi'nin bu kitabı İhvan'ı korumak için takiye olarak yazdığını savunanlar olmuştur. Hişâm Mubârek bu bilginin doğru olmadığını, Hudeybi'nin kitabının bütün tehlike unsurları ortadan kalktıktan ve Seyyid Kutup'un idam edildikten ve tutuklananların hüküm giydikten sonra yazıldığını iddia etmiştir. Ayrıca, bu kitap hapiste yazılmış olsa bile madem bu kitap sadece takiye amaçlı yazılmıştır, öyleyse neden cemaat için hiçbir tehlikenin olmadığı yıllarda hatta Nasır öldükten sonra bile kitap yeniden defalarca basılmıştır sorusunu yönelterek bu iddianın asılsız olduğunu savunmuştur. Bkz. Hişâm Mubârek, *İrhâbiyyûn kâdîmûn 1928-1994*, s. 88.

¹⁴ Örneğin Salâh Şâdî, Seyyid Kutup'un Benna'nın görüşünü idame ettirdiğini savunarak onun açtığı yolun Benna'nın görüşlerinin bir semeresi ve neticesi olarak görmüştür. Bkz. Salâh Şâdî, *Safahâtun mine't-târîh*, <http://216.245.208.90/index.php?title=صفحات من التاريخ الإخوان المسلمون وسنوات الحصاد>, Erişim tarihi: 12/01/2015.

¹⁵ Said Havva'nın İhvan olabilmenin şartlarından birisinin Seyyid Kutup'un bu kitabını okumak olduğunu zikretmesi ise Hudeybi'nin tutumuyla çelişen bir durumdur. Hudeybi bu kitaba reddiye yazarken, Said Havva hem cemaate mensup olup hem de bu kitabın okunmasını şart koşmuştur. Bkz. Sa'îd Havva, *el-Medhal-u ilâ da'veti'l-ihvâne'l-muslimîn*, s. 115.

¹⁶Kanaatimizce, Kuran'ın siyasi doktrinleri örtbas edilemeyeceği için, barışçıl yolda ilerlemek isteyenler bu söylemleri şiar edinerek ilerlemeyi daha güvenli görmüşlerdir.

kanımızca Mısır'da İslami bir halk devrimi olma ihtimali çok yüksekti¹⁷. Zira 1948 yılında sadece Mısır'da cemaatin 1 milyon üyesi ve sempatzanı vardı (Zollner, 2009:66) ve İslami devrim için Hasan el-Benna'nın istediği 12.000 sayısından oldukça fazlaca bir sayıydı (Michell, Dijital kitap, Bölüm II). Ancak buna rağmen sözel olarak desteklemesine rağmen, pratikte hiçbir halk ayaklanmasını desteklemeyen Benna'nın (Ahmet Adil, 1989:192,223; Muhsin, 1987:18,107) sistemin içinde kalarak uzlaşmacı tutumu Kutup'un ifadesiyle zamanla sistemin yaşayan bir hücresi haline dönüşmesine neden olmuştur.

Benna cemaati kapanıp İhvan'ın çoğu hapse atılınca başbakan Nukraşi Paşa'ya defalarca giderek cemaati adına özür dilemiş ve kendisine fırsat verildiği takdirde adamlarını hükümetin hizmetine seferber edeceğini belirterek cemaatinin barışçıl bir tutum sergileyeceğine dair güvenceler verdiğini belirtmiştir (Güney, 2017:229; 'Abdurrahîm 'Alî, 2011: 37,200; Muhammed Şevkî, 1980:32). Kutup ise hapiste geçirdiği 15 yıl içinde geçirdiği ağır işkenceler yüzünden defalarca iç kanama geçirmiş ancak yine de hükümetten aman dilememiştir. İdam kararı çıktığında ise kendisine öldürülmemesi için takiye yapması istendiğinde takiyenin İslam'da olduğunu ancak bu ruhsatın liderler ve belirli kitlelerin önderleri için geçerli olmadığını savunmuştur. Affedilmesi için hükümetten talepte bulunmasını kendisine söyleyenlere ise, "Eğer hak ettiğim için hapsolduysam ben hakka rıza göstermeliyim ve eğer haksız yere hapsolduysam haksızlığa yalvaracak kadar küçülmedim!" demiştir (Sarmış, c.I, 1992:52).

Benna hükümete hizmet etmesi için cemaatini seferber edeceğini vaadederken Kutup, hükümeti¹⁸ Tağut olarak görmüş "Allah'ın birliğini namazda işaret eden işaret parmağım bir Tağut'un yazdığı bir harfi teyid etmeyeceği gibi reddecektir" diyerek sistemi külliyyen idamı pahasına reddetmiştir. İdam edileceği günün gecesi dahi Nasır hükümeti kendisine son bir defa haber göndererek, başını çektiği bu davanın İhvan'ın emriyle ve sorumluluğu altında yapıldığını ifade ederse sağlık sorunları bahane edilerek serbest bırakılacağı haberini iletmiş ve kendisinden taviz vermesini talep etmiştir (Sarmış, c.I, 1992:52). Ancak Kutup bu davayı kimsenin etkisinde kalmadan güttüğünü ve tek başına güttüğünü belirterek idama koşar adımlarla gitmiştir (Salâh, 2016:220)¹⁹.

¹⁷ Kimi yazarlar bu fırsatları kaçırdığı için cemaati "Fırsat Kaybeden Cemaat" (Cemaatu'l-furasi'd-dâi'a) lakabıyla anmaktadır. Bkz. Muhammed Moro, *el-Haraketu'l-islâmiyyetu fi misra (1928-1993)*, s. 127.

¹⁸Bu hükümet elbette Benna'nın yaşadığı dönemdeki hükümet değildir. Kutup'un ruhani liderliğinde Hür Subayların devrimiyle yıkılmıştır. Ancak Hür Subayların hükümetinin de devirdikleri hükümetten farksız olduğunu ve onların da liberal bir hükümet kurarak Amerikalılarla işbirliği yaptıklarını gören Kutup, Hür Subaylar hükümetini de protesto etmiş ve bunu insanların önünde yüzlerine haykırmıştır. Detaylı bilgi için lütfen bkz. Salâh 'Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-mîlâdi ile'l-istîshâd*, s. 204, 299

¹⁹ Salâh 'Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-şehîdu'l-hayy*, s. 220-

Her ne kadar Kutup'un düşünceleri sistemin bekası için büyük tehlike arzettiğinden ötürü ölmesi zaruri olsa dahi, onun ölmesi demek ondan bir aziz yaratılması demektir. Hem onu susturmak için hükümet bu teklife mecbur kalmış, hem de onu öldürmenin onun davasını ölümsüzleştirerek radikalleri daha da radikal yapacağını bildiği için böyle bir teklif yapmıştı. Kutup'tan saliverilmesi karşılığında taviz vermesini istemek, onun korktuğunu insanlara ispatlamanın yanı sıra bu davada o kadar samimi olmadığını kendisini takip eden kitleye duyurarak ona ılımlı bir Müslüman imajı vermek için olmalıydı. Bununla radikal guruplar üstündeki gücünü ve sarsılmaz etkisini kırmak ve davasını başsız bırakmak istemişlerdir.

Bu imajı ondan aldıktan sonra belki onu da Benna gibi öldüreceklerdi. Ancak Kutup Benna gibi onlara bu isteklerini vermek yerine şehit olmayı tercih etmiştir. Çünkü o da biliyordu ki davasının ölümsüz olması için artık kanının akması gerekmektedir. Elbette Benna da şehit edilmiştir. Ancak Benna bu şehadeti istememiştir. Zira cemaat mensuplarına göre Benna cemaatinin radikallerini tekfir eden bildirisini ölümden kurtulmak için takiye olarak yazmıştır. Ancak takiye için ya da inandığı için bu tekfir bildirisini yazması yine de onun ölümü istemediği gerçeğini değiştirmeyecektir. Zira bu bildiri yazan kişi zaten İslami hedeflerine sistemle çatışarak ve ölümlerle değil, demokratik haklarını kullanarak ve modern metodlarla ulaşmak isteyen birisidir. Ancak ironik olan da şudur ki bu takiye ya da bilinçli olarak Kutupçu zihniyete olan karşıtlığı onu yine de istemediği ölümden kurtaramamıştır. O ölüme isteksiz giderken, Kutup ölüme koşu koşu gitmiştir. Kendisine hayatta kalmasının Müminler için daha faydalı olması için gerekli olabileceği teklifini yapanlara, "*Şehadetim hayatta kalmamdan daha faydalı olacaktır*" demiştir (Salâh, 1994:418). Kutup Tevbe Suresi 111. ayette belirtildiği gibi Rabb'inden şehadeti kanı karşılığında satın alarak O'nunla kazançlı bir alışveriş yapmıştır. Benna istemeyerek ve ılımlı bir aziz imajıyla ölüme giderken, Kutup ölümden korkmayan, Tağut'a boyun eğmeyen peygamber ve velilerin dik duruşuyla taviz vermeden kendi seçimiyle ölüme gitmiştir.

SONUÇ

İlimli ve modern kimliği ile Benna başta sadece bir tebliğci olmayı istemiş daha sonra ise siyaset adamı olarak sistemin içine girmek istemiş, böylelikle sistemi iyileştireceğini düşünmüştür. Kutup ise, bu statükocu geleneği şiddetle reddetmiş ve sistemi külliyyen reddederek ona karşı cephe almıştır. Benna cihad kavramını, İslami talim ve terbiye hususunu söylemlerinde oldukça açık bir şekilde ortaya koyarken, sistemin sorunlarını ve İslam âleminin girdabını anlayamamıştır. Kutup ise İslam dünyasının sorunlarını (*Cahili Toplum* sorunu) teşhis etmiş ve bunun tedavisi için ciddi reçeteler sunmanın yanı sıra, direnişini korkusuzca sürdürerek ardında ciddi bir miras bırakmıştır.

Benna İslami devrimin ahlak ile olacağına inanıp *Dini Demokrasi* mefhumunu savunurken Kutup İslam'ı siyasetten ayırmadığı gibi Batı'nın istediği şekilde davranmaz ve İslam hukukunu insan beğenisine sunmak için

el-Hukmu Lillah (Kanun yapıcı olan sadece Allah'tır) mefhumunu yontarak onu demokrasiye entegre etmeye çalışmaz. Kutup, beşeri hâkimiyet olan demokrasinin aksine İlah'ın hakimiyetini kayıtsız şartsız hayatın her alanında uygulanması için ve toplumun bütün alanlarında İslami devrimin olması için çağrıda bulunur.

Benna verilen bazı tavizleri, takiyeyi ya da hükümetlerden eman dilemeyi zaman kazanmak için hayati görürken Kutup tavizsiz bir İslam peşindedir. Zira Peygamber taviz vermemiş takiye yapmamış, kimseden eman dilememiştir. Benna İslam düşüncesini ahlaki teamül kurallarından öteye götürmeye istekli olmamış, hükümetlere sadece nasihat metoduyla ıslah edileceğine inanmıştır. İhvan'ı tam bir süvari gibi yetiştirmiş ancak cihad kavramını pratiğe dökmekte isteksiz ve kararsız davranmıştır. Adeta söylemde radikal ancak eylemde liberal olan Benna'nın aksine Kutup söyleminde de eyleminde de istikrarını korumuş ve düşüncesini pratiğe dökmek için cesur adımlar atmıştır. Kral dâhil bütün hükümetleri Tağut olarak nitelemiş ve İslami devrim olması için hayatını ortaya koymuştur.

Benna hükümetlerle barışçıl bir politika izleyerek kralı ulu'l-emr ve Emiru'l-Müminin olarak görmüş, Kutup ise hükümetleri cüceler olarak niteleyerek krala ve saraya karşı çetin bir savaş vermiştir. Benna'nın bu tutumu cemaat içi parçalanmalara ve kan kaybına neden olurken, Kutup'un kralı Tağut olarak görmesi ve bu uğurdaki çabaları devrimin olmasına neden olurken Kutup birlikte devrim yaptıkları Hür Subaylar hükümetine de İslami olmadıkları için karşı koymuş bundan ötürü idam edilmiştir.

Laik sistemi İslam hukukunun inşası için araç olarak kullanmaya çalışan Benna bu uğurda sisteme dâhil olarak seçimlere girmiş, ancak bu tutumu ne sistemin başındakileri ne de İhvanın bazı kesimini memnun edebilmiştir. Onun *Dini Demokrasi* sentezi İslam devletinin gerekliliklerini inşa etmeye yeterli olmadığı gibi, hoşnutsuz İhvanın kendi içinde paralel bir yapı oluşturmaya neden olarak radikal İslam'ın da temelini atmasına neden olmuştur.

Daha çok iman devrimine inanan Benna bu hususta statükocu bir çizgide kalmaya özen göstermiştir. Onun bu orta yolcu ılımlı tutumu İhvanın muhafazakâr kesimini tatmin etmemiş, bu gurup ülke çapında işgal aleyhine seri cinayetler işleyerek terörist faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu tutumları cemaatin kapanmasına neden olduğu için Benna fundamentalist tutumlar içinde olan bu İhvanı tekfir eden bildirisini yayınlamıştır. İlk defa *Modern İslam* ve *Siyasi İslam* kavramının oluşmasına neden olan bu bildirinin Modern cenahı Benna ve onun ılımlı uzlaşmacı taraftarları olurken, siyasi cenahı ilerde Kutup'un direniş cephesine geçecek olan cenah olmuş, Benna ve Kutup çizgisi bir daha hiçbir zaman birleşmemek üzere ayrılmıştır. Zira Benna'nın uğruna İhvanı tekfir ettiği hükümeti Kutup ilerleyen yıllarda tekfir etmiş ve sistemini de Tağut sistemi olarak görmüştür.

Her ikisinin ardından imaj yenileme operasyonları yapılmış, Benna ile Kutup çizgisi tek bir çizgide buluşturulmaya çalışılmış ve bu uğurda ciddi neşriyat yayınlanarak çaba sarf edilmiştir. Bu uğraş semeresini vermiş ve günümüze kadar Benna ve Kutup aynı çizgide seyreden ve aynı gaye için şehadete nail olan kişiler olarak tarihe geçmiştir. Ancak, Benna döneminin hoşnutsuz ve tatminsiz gurupları Kutup'un *Cahili Toplum* doktrinini vahşi tekfirciliğe evirerek günümüzde milyonlarca Müslümanın kanının akıtılmasına neden olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abdulfettâh El-Halidî, Emrîka Mine'd-Dâhil Bi Minzâri Seyyid Kutub, Dâr El-Menâr, S. 4, 53, Dijital Kitap, İndirildiği Web Sitesi: <http://download-pdf-ebooks.online/files/download-pdf-ebooks.org-kupd-4979.pdf>, Erişim Tarihi: 01.02.2017;
- Abdullah El-Habbâs, (2016), Eş-Şehîdu'l-Hayy, Ed-Dâru's-Şâmiyye, Kahire.
- Abdullah El-Habbâs, (1982), Seyyid Kutub El-Edîbu'n-Nâkîd, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün.
- Ahmed Âdil Kemâl, (1989), En-Nugâtu 'alâ'l-Hurûf, Ez-Zehrâ Li'l-İ'lâm, Kahire.
- Ahmet Bin Hanbel, (1995), El-Musned, Şerehahû Muhammed Şâkir, C. I, Dâru'l-Hadîs, Kahire İndirildiği Web Sitesi: <https://archive.org/stream/waqmusnda/musnda01#page/n441/mod/e/2up>, Erişim Tarihi: 05.07.2015.
- Akgün, Birol, (2013), "Arap Dünyasında Siyasi Selefizm Ve Mısır Örneği", Akademik Ortadoğu, Sayı: 14, Yıl 7, (2013-2), Ss: 1-38.
- Alâeddîn El-Hindî, (1985), Kenzu'l-'ummâli Fî Suneni'l-Egvâli Ve'l-Ef'âli, Dabatahû Şeyh Bîkrî Hayyânî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, C. VI, Kitâbu'l-İmâratî Ve'l-Gadâ', Hadis No: 14580, 14585, 14826-14836, 14842-14846, file:///c:/users/pc/desktop/kaom06.pdf, erişim tarihi: 08.07.2015.
- Ali Es-Seyyid El-Vasîfî, (2010), El-İhvânu'l-Muslimûne Beyne'l-İbtidâ'i'd-Dînî Ve'l-İflâsî's-Siyâsî, Dâru'l-Meşriği'l-İslâmiyye, Kahire.
- Arı, Tayyar, (2007), Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Alfa Yayınları, İstanbul.
- 'Ashmâvî, 'Ali, (2006), Et-Târîhu's-Sirrî Li Cema'ati'l-İhvâni'l-Muslimîn, Merkez-U İbn-İ Haldûn Li'd-Dirâsât, Kahire.
- Ashraf Nabih El-Sharif, (2011), Democratization Of Islamist Movements In Egypt And Morocco, Basılmamış Doktora Tezi, Boston University Graduate School Of Arts And Sciences, Boston.

- Beyyûmî, Zekerıyyâ Suleymân, (1979), *El-İhvânu'l-Muslimûne Ve'l-Cemâ'âtu'l-İslâmiyye 1928-1948*, Basılmış Doktora Tezi, Mektebet-U Vehbe, Kahire.
- Binbâz, 'Abdulazîz, *Tefsîru'l-Kurân*, <http://www.binbaz.org.sa/node/9086>, Erişim Tarihi: 20.02.2015.
- Binder, Leonard, (1990) "Gazâlî", *İslam Düşüncesi Tarihi*, Edt. M. M. Şerif, Çevr. Yusuf Ziya Cömert, İnsan Yayınları, İstanbul, C.II, Ss: 403-414.
- Büyükkara, Mehmet Ali, (2015) *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yayınevi, İstanbul.
- Câmiî, Muhammed Mescid-İ, (2012), *Ehli Sünnet Ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, Çevr. Ejder Okumuş, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Cemâl, El-Bennâ, (1994), *Mes'ûliyyetu Feşelî'd-Dîni'l-İslâmî Fî'l-'asri'l-Hadîs Ve Buhûsun Uhrâ, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî*, Kahire.
- Cum'a Emîn Abdulazîz, (2006), *Devru'l-İhvân Fî'l-Muctema'î'l-Mısırî 1938-1945, Dâru't-Tevzî-İ' Ve'n-Neşri'l-İslâmiyyi*, Kahire.
- Cum'a Emîn Abdulazîz, (2003), *El-İhvânu Ve'l-Muctema'u'l-Mısırî Ve'd-Duvelî 1928-1938, Dâru't-Tevzî-İ' Ve'n-Neşri'l-İslâmiyyi* Kahire.
- Cum'a Emîn Abdulazîz, (2005), *Merhaletu't-Tekvîn 1938-1943, Dâru't-Tevzî-İ' Ve'n-Neşri'l-İslâmiyyi*, Kahire.
- Dhar, Soumia, (2011), *Understanding The Confluence Of Online Islamism And Counterpublicity*, Basılmamış Doktora Tezi, The University Of New Mexico, New Mexico.
- Ebû İsâ Muhammed Et-Tirmîzî, (2013), *El-Câmi'u's-Sahîh Sunenu't-Tirmîzî*, C.4, Peygamber Dönemi Fitneleri Kitabı, Hilafet Babı, Hadis No: 2226, S. 436, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, Kitabın İndirildiği http://library.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?idfrom=1&idto=3977&lang=&bk_no=2&ID=1
- El-Benna, Hasan, *Er-Resâil*, PDF, http://www.2shared.com/document/ygtaab6v/____.html, Erişim Tarihi: 04.09.2012.
- El-Benna, Hasan, (2012), "Hasan El-Benna'nın Cihad Risalesi", *İslam'da Cihad Seyyid Kutup/Hasan El-Benna/Mevdudi*, Çevr. Hüseyin Yılmaz, Özgül Yayınevi, İstanbul, S: 291-332.
- El-Benna, Hasan, (2001), *Muzekkirâtu'd-Da've Ve'd-Dâ'ıye, Dâru't-Tevzî'i Ve'n-Neşri'l-İslâmiyye*, Kahire.
- El-Benna, Hasan, (2013), *Risaleler*, Çeviri Mehmet Akbaş, Nida Yayınları, İstanbul.
- El-Beyyumi Ganim, İbrahim, (2012), *Hasan El-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, Ekin Yayınları, İstanbul.

- El-Beyyumi Ganim, İbrahim, (2000), "İhvân-U Müslimîn", DİA, C. 21, S. 581.
- El-Bişrî, Târik, (2002), El-Haraketu's-Siyâsiyyetu Fî Mısra 1945-1953, Dâru's-Şurûk, Kahire.
- El-Hirbâvî, Servet, (2010), Kalbu'l-İhvân, Dâru'nahda, Kahire.
- En-Nedeî, Ebû'l-Hasan, (1980), Et-Tefsîru's-Siyâsî Li'l-İslâm, Dâru Âfâgu'l-Ğad, Kahire.
- Enver 'Abdulhadi, (2000), El-Ahzâbu Ve'l-Harakâtu Ve'l-Cemâ'âtu'l-İslâmiyye, C. I, II, The Arab Center For Strategic Studies, Şam.
- Eymen El-Zavâhirî, El-Hasâdu'l-Murri El-İhvânu'l-Muslimûne Fî Sittîne 'âmen, <http://www.tawhed.ws/r1?i=6164&x=-2gxseb4t> Erişim Tarihi: 10.02.2013.
- Ferîd 'Abdulhâlik, (1987), El-İhvânu'l-Muslimûne Fî Mîzâni'l-Hakk, Dâru's-Sahve, Kahire.
- Hamdân Ramadân Muhammed, El-Fikru'l-İctimâî Ve's-Siyâsî Li'l-İmâmi's-Şehîd Hasane'l-Bennâ, <http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aid=61866>, Erişim Tarihi: 05.07.2015.
- Han, Muhammed Kameruddin, (1990), "Maverdî", İslam Düşüncesi Tarihi, Edt. M. M. Şerif, Çevr. Yusuf Ziya Cömert, İnsan Yayınları, İstanbul, C.II, Ss: 347-361.
- Havva, Sa'îd, (1984), El-Medhal-U İlâ Da'veti'l-İhvâni'l-Muslimîn, Dâru'l-Erkam, Amman.
- Hişâm Mubârek, (1995), İrhâbiyyûn Kâdîmûn 1928-1994, Merkezi'l-Mahrûse Li'l-Buhûs, Kahire.
- Hourani, Albert, (2000), Çağdaş Arap Düşüncesi, Çevr. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- http://216.245.208.90/index.php?title=صفحات_من_التاريخ_الإخوان_المسلمون_وسنوات_الح_صاد, erişim tarihi: 12/01/2015;
- Husâm Temâm, (2012), 'Abdu'l-Munim Ebu'l-Futûh, Dâru's-Şurûk, Kahire.
- Husâm Temâm, (2013), El-İhvânu'l-Muslimûne, Dâru's-Şurûk, Kahire.
- Husâm Temâm, (2006), Tahavvulâtu'l-İhvâne'l-Muslimîn, El-Medbûlî, Kahire.
- İbni Teymiyye, Minhâcu's-Siyâseti'n-Nebeviyye Fî Nakdi Kelâmi's-Şî'a Ve'l-Kaderiyye, Matbaatu'l-Kubrâ, Kahire 1321.
- Kandemir, M. Yaşar, (1989), "Ahmed B. Hanbel", DİA, C. II, s. 76-80.
- Kepel, Gilles, (1991), Peygamber Ve Firavun, Çevr. İsmail Bendiderya, Özgün Yayıncılık, İstanbul.
- Kutub, Seyyid, (2008), Hel Nahnu Muslimûne, Dâru's-Şurûg, Kahire.

- Kutub, Seyyid, (1977), İslam Davasının Stratejisi, Çevr. Akif Nuri, Çığır Yayınları, İstanbul.
- Kutub, Seyyid, (1979), İslam Düşüncesi, Çevr. Akif Nuri, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Kutub, Seyyid, (1992), Me'âlimun Fi't-Târîg, Dâru's-Şurûk, Kahire.
- Kutub, Seyyid, (2012), "Şehid'in Cihadı", İslam'da Cihad Seyyid Kutub/Hasan El-Benna/Mevdudi, Çevr. Hüseyin Yılmaz, Özgül Yayınevi, İstanbul, S:7-235.
- Kutub, Seyyid, (1977), Yoldaki İşaretler, Çevr. Salih Uçan, Hicret Yayınları, İstanbul.
- Killearn Miles Lampson, (1995), Muzekkîrât Lord Killearn 1934-1946, C. I- II, Edit. Trefor E. Evans, Tercemehû Abdurrauf Ahmed 'Amr, El-Hey'etu'l-Misriyye, Kahire.
- Lia, Brynjar, (2012), Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942, Çevr. İhsan Toker, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Mahmûd 'Abdulhalîm, (1985), Ahdâsun Sana'ati't-Târîh, C. I, II, III, Dâru'd-Da've, İskenderiyye.
- Mahmûd 'Assâf, (1993), Me'a'l-İmâmi's-Şehîd-İ Hasane'l-Bennâ, Mektebet-U 'ayni's-Şems, Kahire.
- Mahmûd Sabbâg, Hagîgatu't-Tanzîmi'l-Hâs, Dâru'l-İ'tisâm, Mısır 1407.
- Mevdûdî, Ebû'l-'a'lâ, (1990), "İslam'ın İlk Döneminde Siyasi Düşünce", Çevr. Aydın Ünlü, İslam Düşüncesi Tarihi, C. II, Edt, M. M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul, Ss: 283-301.
- Mevdûdî, Ebû'l-'a'lâ, (1990), "Ebû Hanife Ve Ebû Yusuf", Çevr. Yusuf Ziya Cömert, İslam Düşüncesi Tarihi, C. II, Edt, M. M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul, Ss: 301-331.
- Moro, Muhammed, (1994), El-Haraketu'l-İslâmiyyetu Fî Mısra (1928-1993), Dâru'l-Misriyye, Kahire.
- Muhammed Bin Abdulvahhâb, 'Agîdetu'l-Firka'n-Nâciye, Dijital Kitap, İndirildiği Web Sitesi: www.al-mustafa.com, Erişim Tarihi: 04.02.2015.
- Muhammed Şevkî Zekî, (1980), El-İhvânu'l-Muslimûne Ve'l-Muctema'u'l-Mısri, Dâru'l-Ensâr, Kahire.
- Muhsin Muhammed, (1987), Men Gatele Hasane'l-Benna, Dâru's-Şurûg, Kahire.
- Mustafa Uzunpostalcı, (2009), "Ebû Hanîfe", DİA, C.10,Ss:131-138.
- Özcan, Azmi,(2001), "İslamcılık", DİA, C.23 Ss: 62-65.

- R. Hrair Dökmeciyan, (2003), *Arap Dünyasında Köktencilik*, Çevr. Muhammet Karalanoğlu, İlke Yayınları, İstanbul.
- Rıfat Sa'îd, (1977) *Hasanu'l-Bennâ Metâ Keyfe Ve Limâzâ*, Mektebet-U Medbûlî, Kahire.
- Richard Michell, *The Society Of The Muslim Brothers*, Dijital Kitap, (http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=الإخوان_المسلمين...._ريتشارد_م_يتشل), Erişim Tarihi: 03.Mart.2014.
- Salâh 'Abdulfettâh El-Hâlidî, (2016) *Seyyid Kutub Eş-Şehîdu'l-Hayy*, Ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Türkiye.
- Salâh 'Abdulfettâh El-Hâlidî, (1994), *Seyyid Kutub Mine'l-Mîlâdi İle'l-İstîşâd*, Dâru'l-Kalem, Şam.
- Salâh Şâdî, (2015), *Safahâtun Mine't-Târîh*,http://216.245.208.90/index.php?title=صفحات_من_التاريخ_الإخوان_المسلمون_وسنوات_الحصاد, erişim tarihi: 12/01/2015.
- Sarmış, İbrahim, (1994), *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutup*, I, Fecr Yayınevi, İstanbul.
- Seyyid Yusuf, (1994), *El-İhvânu'l-Muslimûne*, C. II, VI, Merkezi'l-Mahrûse, Kahire.
- Sîsî, 'Abbâs, (1999), *Fî Kâfileti'l-İhvâni'l-Muslimîn*, C. II, IV, Dâru'l-Kabes, İskenderiyye .
- Metin Yurdagür, (2010), "Tağût", *DîA*, C. 39, Ss: 372.
- Zehra Betül Güney, (2017), *Hasan El-Benna'yı Yeniden Okumak*, Açılım Kitap, İstanbul, S. 164.
- Zollner, Barbara, (2009), *The Muslim Brotherhood Hasan Al-Hudaybi And Ideology*, Routledge Studies İn Political Islam, London.